

15. Határesetek¹

HERENDI GYÖRGY

A HATÁR. Látszólag egyszerű a szó, de mégis, jobban belegondolva, jelentése összetetté válik. A határ kijelöl, meghatároz, csoportokat képez, kategóriákat teremt, „ti”-re és „mi”-re bont. A valamit, a létezőt a semmitől csak a határ különbözteti meg, minden létező tart valamедdig, ahol végződik, ott már egy másik kezdődik. Az általunk elismert határról abban az esetben lehet szó, amikor a fizikai határ léte egybeesik a miáltalunk elképzelttel, a lélekben konstruálttal. Mi történik, ha lélekben összetartozó, azonos identitású közösséget fizikai határral választanak szét?

„A nemzeti identitásminták eltérő szerkezete két problémára is rávilágít: egyfelől arra, hogy Európa sok országában a nemzet kulturális határai nem esnek egybe az állam politikai határaival, másfelől pedig arra, hogy az egyes nemzetek politikai határain belül eltérő kulturális etnikai identitások is élnek.” (Örkény et al. 2007: 24)

Kijelöl tehát és szétválaszt, a lélekben élő és fizikai valóságában is létező: a határ komplex rendszer. A magyarságot igen komolyan érinti a politikai határ és a kulturális határ eltérő rajzolatának problémája.

„Ha a politikai dimenziót részesítjük előnyben, akkor az állampolgárság jogi státusa és az attól elválaszthatatlan szövevényes intézményrendszer lesz a nemzet meghatározásának döntő elméleti kerete. (...) Ha a kulturális dimenziót választjuk, akkor a nemzeti csoportban elfoglalt tagság meghatározó szempontjai jogilag felpuhulnak, s a születés, az anyanyelv, a kulturális normák és értékek elfogadása válik meghatározóvá, amivel szükségképpen együtt jár a nemzet meghatározásának olyan megközelítése, amely felértékel a pszichológiai és erkölcsi szempontok alapján szerveződő kötelek szerepét.” (uo.: 25)

Sokakban (határokon innen és túl) máig feldolgozatlan traumaként él az első világháborút követő magyarlakta területek anyaországtól való elcsatolása. Nem könnyű tudomásul venni: a politikai és kulturális nemzet határainak egymáshoz szinkronizálása – egyszerűbben: a határon túli magyarlakta területek visszacsatolása – nem megoldható. Ezt a dilemmát – vagyis a kulturális nemzet újraegyesítésének igényét és viszont, annak megvalósíthatatlanságát – fel kell oldani, hiszen gond akkor van, amikor a megoldhatatlan probléma elvonja a figyelmet a megoldhatótól. A folyamatos

¹ A munka létrejöttéért elengedhetetlen segítséget nyújtottak, ezért köszönettel tartozom (nem érdemi, hanem ábécérendben): a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárainak, valamint Cserniczkó Istvánnak, Fodor Gyulának, Hires-László Kornéliának, Józán Júliának, id. Józán Júliának (Juci néni), Kincs Gábornak, Sütő Tímeának (aki „A határ mint komplex rendszer” kutatássorozaton belül az „Egyház, identitás és CBC kapcsolatok a magyar–szlovák–ukrán hármashatár vidékén” című tanulmány szerzője), Vári Fábián Lászlónak, Zán Fábián Juditnak, Zán Fábián Sándornak.

hátranézés az előrehaladást gátolja, így a nemzethez való visszacsatolás nosztalgiája, amennyiben feldolgozatlan marad, belső válságot idézhet elő.

„Aki saját családjá múltjával vagy saját múltjával nem tud együtt élni, az nehezen élhet együtt másokkal. A saját múlt megtagadása a másikkal szembeni türelmetlenséghez vezet.” (Losonczi 2005: 29)

Vajon hogyan viszonyul egymáshoz a határ két oldalán élő (szétválasztott), de kultúráját tekintve összetartozó közösség? Milyen magas a fizikai és lelki határ fala a kárpátaljai és az anyaországi magyarság között? Az összetartozás érzése a szétválasztott közösség továbbélő kapcsolataiban – azok mennyiségében, intenzitásában és fajtaiban – manifestálódik. Hogyan néz ki mindez a kárpátaljai – szűkebben a beregszászi kistérségi – és az anyaországi magyarsággal kapcsolatban? Mik lehetnek vajon azok a kvalitatív értékek, motiváló erők, amelyek a puszta számok, adatok mögött rejlenek? Jelen tanulmányban ezekre a kérdésekre próbálok választ kapni.

A kutatás módszertana

Kárpátaljai kutatásaimat Beregszászon és Mezőváriban végeztem 2012 tavaszán. Kárpátaljai tartózkodásom során Beregszász és környéke közösségi életének releváns szereplőit s egyben alakítóit (jobbára a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola társadalomtudományokban jártas tanárait) sikerült megszólaltatnom.² A beszélgetések mélyinterjú formában zajlottak, időtartamuk általában másfél-két óra volt, a mintavétel személyes kapcsolatokon keresztül történt. Beszélgetőpartnereimet hagytam kalandozni, olyan dolgokra is rátérhettek, amik a kérdésekben nem szerepeltek, de árnyalták a képet, új perspektívákat nyitottak. Kérdéseimmel a következő fő témakörökre próbáltam fókuszálni:

1. A kapcsolatokról általában – a határ menti kapcsolatok története. Mi célból járnak általában a kárpátaljai magyarok Magyarországra? Milyenek a formális és informális határ menti gazdasági kapcsolatok?
2. Az anyaország felől... – az érdeklődő kapcsolat? Járnak ide magyarországi magyarok (milyen céllal)? Összefognak-e regionális szinten (határon átnyúlóan) különböző dolgok eléréseért (közös fórumok, érdekérvényesítés)? Léteznek-e közös rendezvények az anyaországgal?
3. Az Európai Unió szerepe – a megkülönböztető kapcsolat. Hozott-e a kapcsolatokban valamiféle változást Magyarország EU-tagsága? Érezhető-e valamiféle változás a magyarok közötti kapcsolatokban? Mi a véleményük az Európai Unióról? Segíti-e Magyarország, illetve az EU a kapcsolattartást? A vízum?
4. Magyar (kettős) állampolgárság – a szimbolikus kapcsolat. Tervezik-e a magyar állampolgárság felvételét?

² A mélyinterjúk során beszélgetőtársaim azonosítására a következő kódokat használok:

- i-1* – fiatal tanárnő (Mezővári),
- i-2* – főiskolai tanár (Beregszász, Társadalomtudományi tanszék),
- i-3* – főiskolai tanár (Beregszász, Földtudományi tanszék),
- i-4* – köztisztviselő (Beregszász),
- i-5* – főiskolai tanár (Beregszász – Mezővári, Magyar Irodalom tanszék),
- i-6* – református lelkész (Mezővári),
- i-7* – református lelkész, művelődésszervező (Mezővári),
- i-8* – nyugdíjas tanárnő (Mezővári).

5. Magyar identitás – az ambivalens kapcsolat. Mit jelent az, hogy „magyar”, „magyarnak lenni”? Mi az a néhány dolog, ami a legjellemzőbb a magyarságra?

A kapcsolatok rövid történeti áttekintése

„Gyakorlatilag nem hiszem, hogy Kárpátalján van olyan magyar család, amelynek szűkebb, tágabb rokonsága ne élne a trianoni határokon túl.” (i-2).

A kárpátaljai és magyarországi magyarok közötti kapcsolattartást a lehetőségeket tekintve – párhuzamosan a politikai változásokkal – három nagyobb csoportra oszthatjuk a 20. század második felétől vizsgálva.

1944 – 1991. augusztus 24.

A 20. század történelmi viharai, a határváltozások, az országváltások köztudottan emberi drámákkal, családok, rokonságok, települések és falvak³ szétszakításával jártak. Kárpátalja és a kárpátaljai magyarság kvázi tetszhalottá vált a második világháború után következő mintegy tizenöt évben.

„Emlékszem, hogy nekünk is nagyon-nagyon sok rokonunk volt Magyarországon, nagy volt a család, és rengeteg rokon élt itt, a határ menti falvakban. Az én nagymamám Csarodáról [magyar falu] származik...” (i-7)

„Egyetlenegy családi vonatkozású példát had’ említsek. Az én anyai nagyapámék hatan voltak testvérek, közülük három maradt a Szovjetunióban, kettő Magyarországon, egy Csehszlovákiában a második világháború után és természetes, hogy a testvérek között a kapcsolat fennmaradt...” (i-2)

Az 1944-től bekövetkező, az itt élők számára (is) tragikus időszak után a szovjet rendszer minimális enyhülését mutatta, hogy az ötvenes évek végére a kárpátaljai és magyarországi magyarok között megindulhatott egyfajta szigorúan ellenőrzött kapcsolatfelvétel. Ez szinte kizárólag csak a rokoni kapcsolatok fenntartására korlátozódott.

„Nézd, ezerkilencszáznegyvennégy-negyvenöt után a kapcsolatfelvétel az anyaország, az anyanemzet és az elszakított nemzetrészek között úgy ötvenhét-ötvennyolc táján indult újra.” (i-5)

Ez látszatenyhülés volt, amellyel a korra oly jellemző, ma már talán kissé feledésbe merült, megalázó bürokratikus útvessző is párosult.

³ Ilyen például az ungvideki kettészelt falu, Szelmenc is (Orosz 2007: 19).

„Például kérvényezni kellett a járási rendőrkapitányságon, és akkor hat hét, két hónap elteltével adtak egy engedélyt, amit el kellett küldeni postán a meghívott személy részére, ott pedig a rendőrség, vagy nem tudom, milyen iroda, kiadta az útlevelet.” (i-5)

Külföldre, még a baráti szocialista országokba is szovjet állampolgár két évente utazhatott, igazolt, szoros rokonlátogatás céljából esetleg évente.

„Mi két évenként mehettünk vagy három évenként, de nagyon alaposan kellett bizonyítani a szoros rokonsági fokozatot vagy kapcsolatot.” (i-5)

„Rokoni szálak, tehát értem itt a keresztszülőség kapcsolatát is, de ez már nem igazán ápolható kapcsolat volt, mert a vér szerinti rokonságot kellett igazolni. Nem kapott útlevelet, nem kapott kiutazási engedélyt...” (i-6)

Létezett még egy, talán példa nélkül álló szocialista „képződmény”, amely a határ két oldalán élő rokonok találkozását tette lehetővé.

„Akik ezt nem tehették meg, azoknak pedig volt egy olyan lehetőségük – nem tudom, ezt említette-e már valaki –, hogy a mostani határ helyén volt egy hatalmas nagy almáskert, ezt úgy hívták, hogy Barátság-kert⁴, ott évente egyszer, egy rendezvény keretein belül találkozhattak a magyarországi meg az itteni emberek. Szóval ismerősök ott találkoztak, ott látták viszont egymást, ott tudtak vásárolni.” (i-7)

„De nyolcvannyolcban már nyíltan beszéltek arról, hogy egy határátkelőhely, tehát a Csap–Záhony határátkelőhely kevés. Az akkori Szovjetunió és Magyarország között és a régebben, a két világháború között vagy azelőtt működő lehetőségeket újra megnyitották, újra kihasználták.” (i-5)

1991. augusztus 24. – 2003. november 1.

A kárpátaljai és magyarországi magyarok kapcsolattartásait jelentősen befolyásoló következő nagy szakasz Ukrajna függetlenségének kikiáltásától egészen 2003. november 1-ig, a vízumkényszer bevezetéséig – amely Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozását előzte meg – tehető. A kapcsolattartás aranykora. A vasfüggöny leomlott, s vele együtt Magyarország és az immár független Ukrajna közötti határok is felpuhultak. Bevezetésre került egy hasznos, a régió összekötését szolgáló intézkedés is, a kishatárátkelés lehetősége.⁵

⁴ A „Barátság-kert” a Beregsurányi határátkelőtől talán két kilométerre – ukrán oldalon – található. 1960. március 29. – A szovjet–magyar határ két oldalán, a Borzsova folyó völgyében beültették a 160 hektárosra tervezett Barátság Gyümölcsösökert 10 hektárját V. I. Lenin születésének 90. és Magyarország felszabadításának 15. évfordulója tiszteletére (Fedinec–Vehes 2010: 358). A hajdani Barátság Gyümölcsösökert korábbi funkcióját persze elvesztette már, de még létezik, Beregsurány után balra látható az autóútról.

⁵ Kishatárvízum ma: a magyar–ukrán határ harminc-negyven kilométeres körzetében biztosít tartózkodási lehetőséget. http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/Beregovo/hu/Konzuliinfo/egyezmeny_kishatarforgalom.htm (utolsó letöltés: 2014. 12. 14.)

„Már nyolcvannyolc-nyolcvankilencben nagyon nagy rés keletkezett a pajzson akkor, amikor a Szovjet-unió és Magyarország között létrejött egy kishatárforgalmi egyezmény, ami azt jelenti, hogy akik a határok húsz-huszonöt-harminc kilométeres sávjában állandó lakhellyel rendelkeztek, azok szintén húsz-harminc kilométerre Magyarországra bemehettek, és kaptak ilyen engedélyt, személyi igazolvánnyal, nem pedig útlevelel. És akkor elevenültek fel igazából a rokoni kapcsolatok, akkortól kezdett el tömegessé válni az, ami nem volt példátlan még a szovjet rendszerben sem, de újabb lendületet ekkor, a nyolcvanas évek végén kapott, az úgynevezett kereskedelmi turizmus.” (i-2)

A szellem kiszabadult a palackból, Magyarország és Ukrajna között komoly intenzitással indultak meg a kapcsolatok, amelyek több célt is szolgáltak.

„Rokonlátogatás, ismerősök látogatása, esetleg valamilyen üzleti cél, bevásárlás, az itthoni házi ábécé árukészletének feltöltése, üzemanyag-csencselés, más ilyen jellegű dolgok, amik akkor nagyban mentek tényleg.” (i-3)

A kapcsolatok intenzitásának növekedése természetesen magával hozta a határok mentén élők gazdasági fellendülését is.

„Azt lehet mondani, hogy ez nagyon jót tett ennek a határ menti régiónak, mert a lakosságot mindkét oldalon felemelte egy kicsit gazdaságilag. Tehát itt ezrek éltek a határ mentén a határból.” (i-5)

2003. november 1. –

A kárpátaljai és magyarországi magyarok kapcsolattartási lehetőségei folyamatos változásban vannak, és ez az állandó változás nem független a politikai játszmáktól, intézkedésektől. 2004. május 1-jén Magyarország az Európai Unió tagja lett, de ezt megelőzően 2003. november 1-jétől az ukrán állampolgárok részére vízumkényszert vezettek be. Ez az intézkedés a magyarok közötti kapcsolattartást azóta is erősen megnehezíti, ráadásul ahhoz számos egyéb gazdasági szigorítás is párosul. A kulturális határ és a politikai határ közötti különbség a vízumkényszer által is megragadható. Ugyanis a kultúrájában és nyelvében összetartozó, tehát lélekben elvileg határ nélküli nemzet politikai határának falát a vízum megerősíti. Mindezért természetesen egyik fél sem hibáztatható – sem a magyar, sem pedig az ukrán –, ezek a szigorítások az uniós tagság és a schengeni övezet velejárói. A vízum bevezetése viszonylag váratlanul érte a kárpátaljaiakat.

„És akkor egész októberben próbáltunk vízumot kérvényezni, de hogy nincs vízumkényszer, minek akarsz te vízumot? November elseje ünnepnap, mert halottak napja, munkaszüneti nap volt a konzulátuson. Másodika, azt hiszem, vasárnap vagy szombat, vagy valami ilyen, megint csak ünnepnap volt, majd harmadika volt talán az első munkanap, de akkor meg olyan cirka öt-tízezer ember állt a konzulátus előtt. Tehát gyakorlatilag volt egy olyan időszak, amikor lehetetlen volt vízumot szerezni. Ezt elbénázta Magyarország, magyarán mondva, ezt hihetetlenül elbénázta.” (i-2)

Természetesen azóta valamit javult a helyzet, a tömeg eloszlott. A magyarországi vízumkényszer és vámszigor vonzata a társadalmi és (az informális) gazdasági kapcsolatok csökkenése.

„Én most már azt látom, hogy ez az üzleti célú dolog már az utolsókat rúgja. És sajnos ennek az lett a káros mellékhatása, hogy azok az emberek, akik egyébként nem munkaügyben, nem kötelező jelleggel, nem muszájból mentek Magyarországra, azoknak a nagy része is most már háromszor meggondolja, hogy s mint legyen.” (i-3)

A vízumkényszer újabb furcsa visszaéléseket is generál. A vízumkérvény benyújtása előtt be kell szerezni egy úgynevezett garancialevelet.⁶

„Meg nem tudnak egyszerűen menni az emberek. Mert itt egy ilyen úgymond szövetségnek adták a kezébe ezt a hatalmat, mert hatalom, hogy kiadjon egy jótállási akármit, bizonylatot, a KMKSZ⁷-nek adták ki. Ezek azonnal csináltak egy feketelistát: aki nem a mi pártlistánkon van, az nem kap. Mindenki nincs a KMKSZ-ben, és így nem adnak nekik, ezek azonnal automatikusan feketelistára kerülnek. Garancialevélnek hívják. És ez totálisan visszavetette az egész ügyet. Vannak egyesek, akik elvből nem mernek kérni. Vannak, akik elmennek és megalázzák őket, és vannak olyanok is, akik visszamenőleg öt-tíz évre befizetik a tagsági díjat. És akkor megkapják... De ezt bárki, ha az utcára kimész, mindenki tudja. Azt is tudják, hogy kinek kell fizetni, milyen utcán, mindent.” (i-4)

A beszélgetőtársak véleménye tehát homogén egyezést mutat abban, hogy a kapcsolattartást, a kapcsolatok mennyiségét negatív irányba befolyásolta Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása (schengeni övezet) és az ezzel párosuló számos szigorítás. Természetesen szót kell ejteni arról is, hogy – mivel a kapcsolat kétoldali dolog – a magyarországi magyarok is jártak, járnak Kárpátaljára. A határ menti cserekereskedelem logikája szerint, aki visz, az hoz is. Ez a határ mindkét oldalán élőkre érvényes. Magyarországról átjöttek benzinért, cigarettáért, de közben már hoztak is tartós élelmiszert és egyéb Ukrajnában haszonnal eladható árukat:

„...tehát eladom a benzint, és hozok be más árut, és itt, ha az ember kimegy a beregszászi piacra és körülnéz, akkor az élelmiszerek jelentős része magyarországi származású.” (i-2)

Bár a vízumkényszer és a határszigorítások (egy időre) csökkentették a két magyar közösség közötti kapcsolatok intenzitását, az érintkezés különböző formái módosulásokkal ugyan, de megmaradtak.

⁶ Vagy: támogató nyilatkozat, támogatólevél, meghívólevél. Itt fontos hozzátenni, hogy garancialevelet nem kizárólag a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) adhat, hanem más magyar politikai vagy egyházi szervezetek is.

⁷ Az információ annyiban kiegészítésre szorul, hogy a Magyar Külügyminisztérium a KMKSZ-t és az UMDSZ-t (Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség) is megbízta garancialevelek kiadásával. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1989. február 26-án alakult meg Ungváron. A Fidesz kárpátaljai társszervezete. Hozzá kell tenni, hogy a KMKSZ-ből később kivált UMDSZ pedig az MSZP holdudvara. A két szervezet között igen kiélezett politikai harc folyik (Orosz 2007: 193–213, illetve Fedinec–Vehes 2010: 464–472).

„Szóval ez a határ menti élet érdekes, mert itt az emberek nagyon találékonyak, és mindig mindennel foglalkoztak, mindig felfigyeltek azokra a dolgokra, amikből pénzt tudtak csinálni. Nyilván volt olyan része is az egésznek, hogy kapcsolattartás, de azért az üzleti szellem mindenkiben munkálkodott.” (i-7)

A kapcsolatok

Az anyaország felől... – érdeklődő kapcsolat?

„Mert úgy egyébként, ha belegondolsz, akkor talán az összes kárpát-medencei régió közül a legnegatívabb marketingje Kárpátjának van.” (i-3)

Ez a fejezet az anyaország kárpátaljai felé mutatott érdeklődését hivatott feltérképezni, legalábbis a helyiek tapasztalatai, megérzései alapján. Vajon mennyire kíváncsiak a magyarországi magyarok a Kárpátalján élő magyarokra? Mit tudnak róluk, mennyire ismerik őket? Létezik-e formális, informális összefogás? A kárpátaljai magyarság a többi külhoni magyar közösséghez képest ritkábban szerepel a hírekben.⁸

„...mert nagyon sokszor méltánytalanul kevésnek tartom a Magyarországon köztudatban lévő híreket meg információkat például Kárpátaljáról Erdéllyel szemben.” (i-7)

„Én régebben szembesültem azzal, hogy Kárpátalja meg hol van [kérdzték tőlem], Erdélyben?” (i-7)

Kevesebb a botrány, vagy ha vannak is, azok talán nem annyira hangosak. Nincsenek durva provokációk sem az ukrán állam, sem pedig a többségben élő ukrán emberek részéről, az etnikumok viszonylagos békében élnek egymás mellett. Az ukrán asszimilációs törekvések nem annyira nyíltak, azok inkább csendben, a felszín alatt végzik tektonikus mozgásukat. Egyik ilyen példa az ukrán nyelvű emelt szintű érettségi kötelezővé tétele a magyarok részére is, amennyiben felsőoktatásban szeretnének tovább tanulni. Nincsen ezzel az itteni magyarságnak problémája, hiszen ők azt vallják, a többségi állam nyelvét tudni kell. A megütközés abból adódik, hogy a magyarul lakta vidéken a nyelvtanítás hiányosságai miatt szinte lehetetlen ukránul jól megtanulni. Hiába tehát a törekvés az államnyelv elsajátítására, ha nincs hozzá igazán segítség. A másik probléma a magyar óvodák, iskolák sorvasztására irányuló burkolt kísérlet: a támogatások megvonása (mondván, nem jut pénz).

Visszakanyarodva a fejezet témájához, itt már nem a bürokratikus – határátlépéseket segítő vagy gátló – intézkedések kategóriájába tartozó kapcsolatokkal foglalkozom, hanem inkább az anyaországbeliek Kárpátalja irányába mutató érdeklődését, az összetartozás érzésében (közös kultúra, közös nyelv) testet öltő összefogást kísérem meg

⁸ A Google keresőjébe beírva a „Kárpátaljai magyarok” kifejezést 28 300 találat jött ki. Az „Erdélyi magyarok” kifejezésre 121 000, a „Felvidéki magyarok” kifejezésre 90 100, a „Vajdasági magyarok” kifejezésre pedig 66 400 találatot kaptam (2012. május).

áttekinteni. Az anyaország figyelmét felkeltő egyik pozitív tendencia a magyar települések öntudatra ébredése, és ezzel párhuzamban a falusi turizmus éledése. Mit takar ez az öntudatra ébredés?⁹

„Ami a magyar felet illeti, gyakorlatilag a rendszerváltás után, de igazán erőteljesen az utóbbi, mondjuk tíz évben erősödött fel a turistautak száma. Tehát szervezett keretek között sok utazási iroda foglalkozik azzal, hogy külön kárpátaljai utakat szervezzen, sok ilyen társaság, kulturális közösség vagy nyugdíjasklub van, most a Határtalanul! program keretében¹⁰ az iskolák is felfedezik maguknak Kárpátalját.” (i-3)

„Visszafelé is működik ez: jönnek egyrészt sokan bevásárolni, jönnek most már egyre többen turistautakra, tehát főleg ez a falusi turizmus, zöld turizmus működik, hogy átjönnek, eltöltötenek egy hosszú hétvégét, és megnézik Vereckét, a munkácsi várat, ungvári várat, ezt, azt, amazt.” (i-2)

A magyar határ melletti falvak öntudatra ébredésének (fesztiválok, utazásszervezés) több oka is lehet. Az egyik ilyen ok a nyíltabb léghő, a lassan tudatosuló szabadság érzése. A másik, talán döntő tényező a bizniszturizmus (benzin-, cigaretta-, szeszital-csencselés) megfojtásában keresendő, mert a helyiek többletbevételi forrásai elapadtak. Mivel a falvaknak új, kreatív bevételi forrás után kell nézniük, nem marad más, mint az imázsépítés, amely fesztiválok, egyéb rendezvények formájában jelentkezik, és turistákat, főleg anyaországbeli érdeklődőket vonz.

„Van sokféle: van lekvárfőző fesztivál, böllérfesztivál, kakasfesztivál, amikor kakaspörköltet készítenek szakmában, tehát harminc-negyven üstben fő a kakaspörkölt.” (i-2)

Hozzá kell tenni, hogy egy település vonzerejének növekedését nagyban befolyásolja a helyi politikai akarat: egy aktív polgármester és a közösségi összefogás (Mezőgecse). Sok településen rájöttek arra, hogy a magyar identitás őrzése mellett gazdasági előnyökkel is jár a fesztiválok szervezése. A kellemes összekötődik a haszonnal. Azt lehet tehát észrevenni, hogy a határ melletti magyar falvak lassú ébredését – mely fesztiválok, rendezvények szervezésében, testvértelepülési kapcsolatokban jelentkezik – pont az informális gazdasági lehetőségek beszűkülése és schengeni határ átlépésével járó procedúra serkenti, mondván, ha mi nem tudunk menni, akkor jöjjenek mások ide.

„Tudod mi a jó? A falusi turizmus. Mi is nagyon támogatjuk a falusi turizmust.” (i-4)

„Este odaül az apraja-nagyja, és elbeszélgetnek, elborozgatnak, és akkor úgy lehet a sok kicsiből összerakni a szép nagy mozaikot, a sok kicsi színes kockából.” (i-4)

⁹ Az „öntudatra ébredés” értelmezése itt: világ felé nyitás (pl. testvérvárosi kapcsolatok kiépülése) és a helyi önazonosság erősödése (pl. hagyományőrző fesztiválok, civil kezdeményezések szaporodása).

¹⁰ A Bethlen Gábor Alap segítségével, a HATÁRTALANUL! program *Tanulmányutak a szomszédos országokba* című alprogramja keretében 2010-ben Kárpátaljára kiránduló magyar iskolák száma: 13 (ebből 9 iskolai látogatás Beregszászt is érintette). A program keretében 2010 óta több mint 30 ezer magyarországi diák vehetett részt a határon túli régiókat célzó tanulmányi utakon, 2014-ben a programra 1,5 milliárd forint áll rendelkezésre. http://www.emet.gov.hu/hatter_1/hatartalanul/ (utolsó letöltés: 2014. 12. 14.)

A kapcsolattartás, az összefogás több dimenzióban is mutatkozhat, ezek gyakran összefonódnak. Léteznek kulturális, gazdasági, esetleg mindkettőt átfogó közös érdekérvényesítés céljából létrejövő kooperációk, melyek szólhatnak egyszeri alkalomra, de ezek szerencsés esetben – és a felek megelégedésére – létrejöhetnek hosszú távra is. Ukrajnában 52 magyar szervezet tevékenykedik, ezek az élet szinte minden területét lefedik.

„Egyrészt van egy hivatalos szint, legfelsőbb szintként ott van a MÁÉRT,¹¹ ami a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek, pártok, illetőleg a Magyar Kormány egyfajta érdekérvényesítő, érdekegyeztető fóruma, nyilván ott vannak informális és formális kapcsolatok.” (i-2)

A közös érdekérvényesítés két település, város között már egy rövidebb-hosszabb ideje fennálló kapcsolat eredménye is lehet. Erre jó példa a testvérvárosi, testvértelepülési egyezmények tömege.

„Arra tudok példát hozni, hogy Mezővárinak a magyarországi Tarpával van közelebbi kapcsolata, és volt már rá példa, hogy csináltak közös rendezvényt, ilyen kuruc jellegű rendezvényt.” (i-7)

Mivel a kárpátaljai és a magyarországi magyarokat politikai játszmák, intézkedések nyomán csak fizikai határral választhatták szét, ezért a kulturális (lélekbeli) kapcsolat fennmaradt, azok formalizálódására azonban várni kellett.

„Mi már ezerkilencszáznolcvankilencben tagjai lettünk a Magyar Írószövetségnek. Először rendkívüli tagjai, aztán, azt hiszem, fél év elteltével már rendes tagjai. Mi létrehoztuk, megalakítottuk a Magyar Írószövetség kárpátaljai írócsoportját. Heten-nyolcan vagyunk ennek tagjai, és az együttműködés azóta is folyamatos.” (i-5)¹²

Munkám nem lenne teljes, ha figyelmen kívül hagynám az egyházat, amely Kárpátalján az identitás őrzésében, továbbadásában, az összefogás és összetartás erősítésében releváns szerepet játszik. Ez a jelentős szerep kárpátaljai kutatásom során erősen érzékelhető volt, mind a beszélgetésekben, mind pedig a mindennapi élet egyéb tapasztalásaiban. Különösen a református egyház relevanciája domborodik ki, hiszen „a magyar lakosság közel 70%-a református” (Fedinec–Vehes 2010: 504–505). Személyi ellentétek és harcok helyett a református egyház jótékonyági és közösségépítő szerepével tűnik ki. A magyar–magyar kapcsolatok szempontjából fontos az egységben való, a fizikai határokat nemlétezőnek tekintő globális gondolkodásuk.

„De most csak ha a református vonalat nézem, akkor például létrejött a Kárpát-medencei Magyar Református Egyház,¹³ ami viszont kinyújtotta a kezét a tengerentúliak és Nyugat-Európa felé is. És ebben ben-

¹¹ Magyar Állandó Értekezlet. „A kárpátaljai magyarságot a Magyar Állandó Értekezleten a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség képviselte. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség csak 2002-ben, a Magyar Szocialista Párt kormányra kerülése után kapott meghívást” (Fedinec–Vehes 2010: 414).

¹² A Magyar Írószövetség kárpátaljai írócsoportjának 1965 óta (akkor még szamizdat formában) megjelenő folyóirata az *Együtt*.

¹³ A Kárpát-medencei Magyar Református Generális Konvent – röviden: Generális Konvent – a kárpát-medencei magyar református egyházak, egyházkerületek és egyházmegyék mindenkorai törvényesen megválasztott hivatalban lévő elnökségeinek a Magyar Református Egyház egységét munkáló tanácskozó és javaslattevő testülete.

ne van a mostani Románia két egyházkerülete, Kárpátalja, Magyarország négy egyházkerülete, Felvidék, Szerbia, Horvátország. (...) Létrehoztunk egy közös alkotmányt, ezt a közös alkotmányt aláírtuk, és ezernyolcszáznyolcvanban volt egy Magyar Református Egyház a Kárpát-medencében, és mi úgy éreztük, hogy eljött az az idő, amikor ezt helyreállíthatjuk úgy, hogy nem az országhatárookra tekintünk, hanem az egységes kultúrára, múltra, közös hitvallásra, hitbeli alapokra.” (i-6)

Bár bepillantást nyerni igazán csak a református egyház életébe volt lehetőségem, de nagyságukhoz viszonyítva vélhetőleg a többi egyház is hasonló funkciót tölt be.

„Ezek mind az összefogásról beszélnek: a nyugdíjalap,¹⁴ az iskola – lehet ma látni – és az irodában a Szeretethíd program.¹⁵ A Szeretethíd program már most úgy tízezer embert mozgat meg ugyanazon a napon, ugyanazért, a környezetünkért, a teremtett világért és a teremtményért, az emberért... Tavaly csatlakozott hozzá a katolikus egyház. Ez a híd, ez a kapcsolat minden földi akadályt áthidaló lelki dolog.” (i-6)

Az Európai Unió szerepe – a megkülönböztető kapcsolat

„Képzeljük el a következőt: amikor Magyarország kívül volt még az EU-n, akkor sokkal nagyobb volt a támogatottsága, mint mióta belépett.” (i-2)

Az Európai Unió megítélését a kárpátaljai magyarok nézőpontjából nagyban befolyásolja a vízumkényszer 2003. novemberi bevezetése. A fizikai, és ezáltal a lelki határ is magasabb lett, nehezedett a Magyarországra való átjutás. Természetesen azt mindenki tudja, hogy ezek az intézkedések nem Magyarország rossz szándékától vezérelve születtek, hanem az egy másik gazdasági-politikai tömörülés önvédelmi rendszerének része, de a másik (kárpátaljai) oldalon mindez mégis hat a közgondolkodásra. Így az Európai Unió felé irányuló hűvös pillantás az elcsatolt magyarság részéről talán érthető is.

„A helyi kárpátaljai ember azt látja, hogy jön egy csomó mindenféle állampolgár, aki probléma nélkül utazik, én meg itt állok a határon, a vízumért sorba álltam, a vízumért fizettem, és nem akarnak ott engem.” (i-2)

„Nézd, a mi számunkra eddig sok jót nem hozott, mondom, a mi számunkra. Megnehezítette a kapcsolattartást a vízumkötelezettség, ami nagyon bonyolult és nagyon sok bosszúságot okoz az embereknek.” (i-5)

¹⁴ „A kárpát-medencei nyugdíjsegélyezés. Tehát olyan idős lelkészeknek, lelkészözvegyeknek, akik az elmúlt szovjet érában dolgoztak és talán még akkor is mentek nyugdíjba, ők nem kapnak rendes nyugdíjat, mert ők nem fértek bele az állami struktúrába, őket nem is tudták gyakorlatilag adóztatni, de nem is akarták, mert azt mondták: Ja, lelkész akarsz lenni? Nyugdíjas leszel, éhen halsz.” (i-6)

¹⁵ A Szeretethíd online elérhetősége: <http://szeretethid.jobbadni.hu>

Számos példa van európai uniós támogatásból létrejövő közös pályázatokra, de ezek – hangsúlyozottan az itt élők szemszögéből – megítélése is meglehetősen vegyes.

„De nyilván vannak közös pályázatok, amikről azért én nem mindig hallok jó dolgokat. Szóval a pályázók mindig magyarországiak, mi meg úgy kellünk ahhoz, hogy közösen pályázzunk, de mi csak asszisztensek vagyunk ebben az egészben. Ennek a lényegét nem látom, nem akarok hülyeséget mondani, de hallottam már ezzel kapcsolatban negatívumot, hogy úgy rendesen palira vettek már egyszer-kétszer minket.” (i-7)

Ehhez hasonló megállapításokkal gyakran találkoztam beszélgetéseim során, vannak azonban pozitívumok is természetesen:

„Ugyanakkor van számos olyan terület, például a versenyszféra, ahol viszont egymásra találtak a magyarországi, a felvidéki és a kárpátaljai partnerek. Rengeteg olyan pályázati kiírása van például az Európai Uniónak, amelyhez fel kell mutatni egy határon kívüli partnerszervezetet, és ha magyar vagy felvidéki magyar szervezet szeretne pályázni Szlovákiából, akkor előszeretettel keres meg kárpátaljai magyar települési önkormányzatot, szervezetet, oktatási intézményt, bármit, és neki ajánlja fel, hogy legyenek pályázati partnerei.” (i-3)

Hivatalos állásfoglalás szerint Ukrajna „minden erejével” azon van, hogy mielőbb az Európai Unió tagja legyen,¹⁶ de ez az akarat sem a politikai intézkedésekben, sem a mindennapi életben nem igazán érzékelhető.¹⁷ Jogosan tehető fel a kérdés tehát: mi az, amiért a kárpátaljai magyaroknak szeretniük kellene az Európai Uniót? A határátkelés az anyaországba nehezebb lett,¹⁸ szűkültek a gazdasági lehetőségek és az uniós projektek megítélése sem túl pozitív (bár erről az unió nem tehet igazán). Valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai és a magyarországi magyarok kapcsolataiban nagyon komoly változás állna be Ukrajna EU-hoz csatlakozása esetén, bár ez a lehetőség igen távolinak látszik.

„Az egyértelműen az EU-hoz fűzhető pozitív attitűdöt jelentősen árnyalja legalábbis az, hogy a mindennapok szintjén a hétköznapi ember olyasmit érzékel, hogy lepattintják.” (i-2)

¹⁶ http://kitekinto.hu/europa/2012/03/28/jurij_mushka_az_eu-csatlakozas_mindenben_prioritast_elvez/ (utolsó letöltés: 2014. 12. 14.)

¹⁷ http://kitekinto.hu/europa/2012/05/16/brusszelben_probalta_torni_a_jeget_az_ukran_kormanyf/ (utolsó letöltés: 2014. 12. 14.)

¹⁸ Oroszországot és Fehéroroszországot leszámítva a kárpátaljaiaknak az összes környező országba vízum kell.

Magyar (kettős) állampolgárság – a szimbolikus kapcsolat

„Szimbolikus és egyfajta biztosíték ugyanakkor. Ha itt valami nagyon durva dolog történne, akkor ez védelmet, menedéket adna azonnal.” (i-5)

Amint arról már említést tettem, a vízumkényszer bevezetése a kárpátaljai magyaroknál a magyar és magyar közötti megkülönböztetés részeként csapódik le. Az anyaországon kívüliekben a mai napig elevenen él a kettős állampolgárságról szóló népszavazás eredménye (2004. december 5.), melyet sokan második Trianonként emlegetnek.

„Hogy miért? Én azt mondom, hogy egyrészt egy óriási presztíznövekedés az anyaországgal szemben is. Amikor mi megéltük kétezernégyszáz december ötödikét és annak traumáját – amire mi burkoltan vagy idézőjelesen azt mondtuk, hogy Trianon szentesítése az anyaország részéről –, akkor azután hét vagy nyolc évvel mindenféleképpen egy nagyon komoly gesztus az anyaország részéről, hogy igenis számítottunk rátok, tehát befogadunk benneteket.” (i-3)

Magyarországon kevesen érzik át ennek a mai napig égető sebnek a mélységét, az akkor okozott lelki sérülés csak helyben tapasztalható meg, válik érthetővé. A kettős állampolgárság bevezetése ezt a lélekben élő (tudattalan) megkülönböztetést hivatott megszüntetni, egyfajta szimbolikus kifejezést adva az összetartozásnak.

„Én csak magamról beszélek, ha most elmondom, hogy nekem például miért fontos. Először is szerintem ez egy elégtétel. Ez egy olyan dolog, amire az őseink, a nagyszüleink, a szüleink nagyos sokáig hiába vártak. Nem érhették meg már. Nem érhetette meg például nagymamám, hogy ismét magyar állampolgár lehessen. Úgy érzem, hogy miattuk is kötelességünk ezt megcsinálni és felvenni. Akkor is, hogyha nincsen semmi célunk vele és akkor is, hogyha a jövőnkre gondolva tesszük meg ezt.” (i-7)

Beszélgetőtársaim magyar állampolgársághoz fűződő érzésvilágában homogén egyezést mutatott a szimbolikus jelentőség elsődlegessége. Az interjúk során a magyar állampolgársággal járó gazdasági előnyök elvétve, másodlagos formában, inkább egyfajta biztosítékként kerültek említésre.

„Ha azt látom, hogy aki soha nem akart elmenni, most sem akar elmenni, de egy lelki jóvátételt kap azáltal, hogy leteheti az állampolgársági esküjét és van egy bizonyítványa arról, amit lehet, hogy sehol nem fog már használni, nem kell neki az utazáshoz sem, oktatás céljából sem kell, csak azért, hogy legyen. Erre meg azt mondom, hogy jó.” (i-6)

Ellenben ez a terület sem problémamentes. Még élnek a régi (szovjet múlthoz kapcsolható) beidegződések, a magyar állampolgárság felvétele vonzó ugyan, de ahhoz gyakran – és nem minden esetben alaptalanul – egyfajta ellenérzés, távolságtartás párosul.

„Ehhez jön még annak a pár kárpátaljai magyarnak a vegzálása, akiket a konzulátusról kijöve kapcsolt le a titkosszolgálat és vitt be kihallgatni. De ez aztán elmúlt. Két-három hétig volt ennek hírértéke.” (i-3)

„Van, aki azért nem csinálja, mert fél. Tehát van egy nemzedék, amely az életének nagyobb részét a megfélemlítés korszakában, a rettegés korszakában élte. Ők nehezen mozdulnak minden olyasmire, amiből baj történhet. Jobb nem csinálni semmit, abból nem lesz baj.” (i-6)

Még mindig bizonytalan, milyen következményekkel járhat a magyar állampolgárság felvétele (az ukrán mellé). Járhat-e hátránnyal mindez?

„Én úgy gondolom, nekem nem fog hátrányt jelenteni. Én egyrészt már nyugdíjas vagyok, másrészt nem vagyok vezető beosztásban, én nem félek tőle.” (i-5)

„Van olyan ember, aki arra döbönt rá, hogy most kéne megcsinálni ezt az állampolgári kérvényezést, ameddig például Ukrajnában nincs tiltó törvény, mert visszamenőleg nem érvényes a törvény, tehát ezt meg kell csinálni.” (i-6)

„Egyrészt közalkalmazott, másrészt választott tisztségviselő, gondoljunk arra, mondjuk egy polgármester vagy parlamenti képviselő lehet-e egyszerre egy másik állam polgára? Mondjuk, egy rendőr, rendőrnagy vagy egy katonatiszt például? Ugye? És így tovább, és így tovább.” (i-2)

„De a magyarok elveszítik a képviselőiket. Tehát az ukrán úgymond állami önkormányzati szervezetekben most már nem lehet kettős állampolgár képviselő, önkormányzatban sem dolgozhat.” (i-4)

A magyar állampolgárság felvételének dilemmáját további, egyelőre csak néhány emberben felmerülő problémák árnyalják.

„Amit nagyon nagy problémának látok és családi katasztrófának: ha a gyerekeink úgy döntenek, hogy nem mennek ukrán katonának, hanem felveszik a magyar állampolgárságot, kimennek oda lébecolni, és nem jönnek vissza. Igen ám, csak hogy én beszéltem a katonai parancsnokkal. Mondom: »Maga mit csinálna akkor, ha az iskolában már kilencedik osztályos korától egy bevezetett úrlapja lenne a katonai parancsnokságon? Hogy úgy tervezik a katonaságot, és már úgymond nyilvántartásba van véve? Mit csinál?« Egyszer felszólítják, nem jelenik meg, mert ő Magyarországon van, mert ő nem akar katona lenni, kétszer felszólítják, a harmadik után a katonai bíróság következik. És ha visszajön húsz év múlva, letartóztatják a határon.” (i-4)

„Ez gyakorlati probléma. Képzeljük el a következőt: Ukrajna nem ismeri el, hogy van itt X.-nek egy ukrán állampolgársága, és felvette mellé a magyart. Amit itthon nem hirdethet nyíltan. Na most, amikor te megkaptad a magyar állampolgárságot és Magyarországra akarsz utazni, akkor neked vízumot kell kérvényezned, mert magyar¹⁹ állampolgár vagy. Bemész a konzulátusra, ahol azt mondják: »Jó napot kívánok, maga magyar állampolgár, magának nem adhatunk vízumot.« Igen ám, de nem veheted elő

¹⁹ Értsd: ukrán állampolgár vagy.

a magyar útleveledet, amikor kilépsz az országból, azt fogják tőled kérdezni: »Elnézést, maga nem lépett be az országba, hogy akar maga kimenni ebből az országból? Hol van a belépő bélyegzője?« Igen, de ukrán útlevélbe nem kap magyar vízumot, tehát az ukrán határőr nem engedi ki, mert »Magának nincsen kilépésre feljogosító vízuma, hogy fogják magát beengedni?« Azt nem mondhatod, hogy »Bocs, de itt van a magyar útvelem, nálam van«, mert ha azt veszed elő, akkor lebuktatod magad.” (i-2)

Elképzelhető, hogy a következmények miatti félelem eredményeképp, de meglepő, mennyire nem publikus, mennyire magánügyként van kezelve a kárpátjai magyarok között a magyar állampolgárság kérvényezése.

„Ezt egyértelmű magánügyként kell kezelni.” (i-2)

„Nem véletlen, hogy a magyar konzulátusok nem adnak ki tájékoztatást, hogy hányan igényelték, hányan kapták meg Ukrajnában a kettős állampolgárságot. És voltaképpen igazából – hogy mondjam? – az informális közbeszédben sem nagyon beszéd tárgya.” (i-2)

A másik oldalról nézve viszont a kettős állampolgárság az anyaországhoz fűződő mindennapi magyar–magyar kapcsolatokat erősíti, a lelki határ falai leomolhatnak, relevanciát nyer a magyar útlevél szimbolikus szerepe. A kettős (magyar–ukrán) állampolgárok számára könnyebbé válik a határátlépés, hiszen megszabadulnak a vízumkényszerrel járó, gyakran visszatartó hatású bürokratikus útvesztőtől és egyben az Európai Unió polgárai lesznek.

Magyar identitás – az ambivalens kapcsolat

„Istennek célja volt azzal, hogy magyarnak teremtett, és így nekem feladatul tűzte ki azt, hogy a magyarságom őrizzem, és az utókornak átadjam a magyar kultúrát.” (i-1)

Jelen tanulmány legbonyolultabb, legösszetettebb kérdésköréhez érkeztünk. Miért fontos az identitásról szót ejteni? Elsődlegesen azért, mert két közösség kapcsolatait nagymértékben befolyásolja, determinálja az együvé tartozás érzésének, élményének mértéke. Vajon mennyire érzik magukat összetartozónak, hasonlóknak az egyének, akik ugyan fizikai határral szétválasztott, viszont azonos nyelvű és kultúrájú közösségben élnek? Minél erősebb az elszakított közösség azonosságtudata, annál jobban kapcsolódnak, kapcsolódnának az anyaországhoz, ezen felül még a többségi állam asszimilációs törekvéseinek is inkább képes ellenállni.

„Azt kell mondanom, hogy az, hogy mi vagy ki a magyar, nagyon sokrétű dolog minden embernek, szerintem, és attól függően, hogy az identitásodnak, ennek a magyar identitásnak melyik része, melyik szerepe vagy melyik oldala, melyik rétege hangsúlyos, akkor az válik éppen relevánssá. Mondok egy nagyon egyszerű példát: van, amikor azt jelenti számomra, hogy magyar vagyok, hogy nem vagyok ukrán.” (i-2)

Vagyis egyszerűbben fogalmazva: „Nem attól vagyok valaki, hogy én ki vagyok, hanem attól, hogy ki nem vagyok” (i-2).

Kárpátalján – érthető módon – a kisebbségben élő magyarság önazonosságának inkább kulturális oldala domborodik ki erősebben.

„Van, amikor egy kapcsolódás azt jelenti, hogy magyar vagyok, hogy egy olyan nemzetközösségnek, egy olyan kulturális közösségnek vagyok a része, ahol vannak bizonyos referenciapontok, amelyek valamennyiünkben közősek.” (i-2)

Egyszerre elhatárolódás és kapcsolódás. A kárpátaljai magyarok évszázadok óta képesek békében együtt élni az őket körülvevő oly sok más nemzettel, sőt ez identitásuk részét képezi.

„Az a fontos, hogy megtanuljon a gyerek ukránul, az a fontos, hogy a gyerek megtanulja azt, hogy egy olyan országban, ahol ő a kisebbség része, neki sokkal többet kell teljesíteni és sokkal felelősségteljesebben kell élni, mint egy átlagos magyarországi gyerekeknek.” (i-7)

Olykor a magyar öntudat elhatároló része erősebb, és van, amikor a kapcsolódási rész dominál. És ehhez jön még hozzá a közösség, a kultúra fenntartásának büszkeséggel eltöltő különleges érzésvilága, a „kárpátaljai magyar” identitás.

„Tehát, amikor az embernek érdekei ellenére, anyagi és társadalmi érdekei ellenére kell magyarnak lenni és vállalja, akkor az az ember már tiszteletet érdemel. Nagyon sok ilyen sors van itt is.” (i-5)

„Ne sértődj meg, itt Kárpátalján a magyarországi magyarokat nagyon sokszor csúfolják, azt mondják rájuk, hogy táposok. Ezek nem értik, hogy mi hogyan történik és mi miért, és nincs meg bennük egy olyan sorstársi szolidaritás, ami a határon túli magyarokban megvan. Érthető, hogy miért nincs meg náluk, viszont ezt egy kárpátaljai magyar hiányolja.” (i-6)

A többségi (állam)nemzettől megkülönböztet, az anyaországihoz kötődik, de mégis kicsit másabb, mint az anyaországiaké, tehát ambivalens.

„Én sokszor gondolkodom azon, hogy magyar meg magyar között hogy lehetnek ekkora különbségek. Sokszor gondolkodom azon, hogy egy gyökérről származunk, mégis különbözőek vagyunk. Mi az, ami összeköt bennünket? Kárpátalján azt szokták mondani, hogy a kárpátaljai népnek olyan vércsoportja van, amit még az orvosok sem ismernek, s ez az, ami bennünk egy, ami összeköt bennünket. Ez nagyon furcsa így.” (i-6)

„Van, amikor fontos az én magyar identitásomban, hogy kárpátaljai vagyok. Tehát magyar ugyan, de azért egy lokális vagy regionális identitás nagyon fontos.” (i-2)

Az identitás másik fontos alkotóeleme – a kultúra mellett – a közös nyelv.

„Én úgy érzem, hogy sehol sem lennék igazán az, aki vagyok, csak itt és csak magyarul.” (i-6)

„Most anélkül, hogy nagy szavakat használnék, gyakorlatilag a magyarság itt Kárpátalján, de gondolom, bárhol, ahol ezt komolyan veszik, a magyarság minden. Az minden: az a hétköznapi életvitel, a nyelv, amit beszélünk, a kultúra, amit ápolunk, a hagyományok, amiket örököltünk, a zene, amit hallgatunk, a tévécsatorna, amit nézünk, a rádióadás, amit hallgatunk.” (i-3)

Az identitás, ami elválaszt a többségi államtól, ami összeköt az anyaországgal, de mégis egyfajta különleges kárpátaljai esszenciával töltődik fel. Magától értetődik, hogy a kárpátaljai öntudat megannyi szimbólummal telített érzésvilágát felfedezni teljesen nem lehet, főleg nem egy kívülről jövőnek. Érdekes volt azonban ebbe a „másik” identitásvilágba bepillantást nyerni.

„...de egy csomó dolgot nekünk, itt élőknek fel kell fogni és meg kell érteni. Például fel kell fogni azt, hogy nem véletlenül vagyunk itt, és nem feladat nélkül vagyunk itt. Szóval lehet, hogy Magyarországon nagyon sok ember él úgy, hogy nem érzi, tenni kell a nemzetéért vagy a megmaradásáért valamit, mert őt az a veszély nem fenyegeti. De úgy gondolom, hogy aki itt él, annak fel kell fogni azt, hogy nagy felelősség van a vállán. Először is azért, mert úgy kell magunkra tekinteni például, mint egy fára: az őseink a gyökereink, mi vagyunk a fák és gyerekeink lesznek a gyümölcsök vagy a virágok. Ahhoz, hogy ez a fa teremjen, tápanyagra van szüksége. A gyökerek táplálják a gyümölcsöt, a gyökerekből táplálkozik a gyümölcs, és szerintem hogyha ezt lefordítjuk, akkor kulturális táplálékra kell gondolnunk: nyelvre, kultúrára, hagyományra.” (i-7)

A magyarok Istene – református vallás és a magyar identitás²⁰

„Kárpátalján nem minden magyar ember református, de minden református ember magyar.”²¹

Egyház és közösség, a vallásban rejlő kohéziós erő a társadalomtudomány egyik állandó és komoly relevanciával bíró kérdésköre. Aki Kárpátalját, a kárpátaljai magyarságot kicsit is ismeri, annak nem nehéz észrevennie a református egyház jelentékeny közösségalkotó, identitásőrző szerepét. A szakirodalomban találkozhatunk azzal a feltételezéssel és számaránybecsléssel, hogy a kárpátaljai magyarság nagyobb részben református vallásúnak identifikálja magát (Orosz 2007: 80). A becslült adat egyes esetekben 70–75%-ról, más esetben viszont 60–65%-ról ír. Természetesen mindezek csak becslések, pontos adattal napjainkig nem rendelkezünk, annak ellenére sem, hogy egyre több kvantitatív felmérést végeznek a régióban. Ezek csupán csak érintik annak a ténynek a relevanciáját, hogy a kárpátaljai magyarság megmaradásában milyen fontos szerepet játszik a vallásosság és annak gyakorlása. Ha az első igen magas arányú becslést veszünk alapul, ami feltehetőleg megfelel a valóságnak, akkor talán kijelenthetjük, hogy a református egyház gyakorlatilag a nemzeti egyház szerepét tölti be Kárpátalján. Kutatásomban részt vevő beszélgetőpartnereim egy kivétellel aktív vallási életet élő református felekezeti tagok. Ez nem abból adódott, mert célzottan református kötődésű emberekkel akartam beszélgetni, hanem a kárpátaljai magyarok eleve magas református hányadából következett. Beszélgetéseim

²⁰ Ennek az alfejezetnek a megírásához elengedhetetlen segítséget nyújtott Hires-László Kornélia (Beregszász).

²¹ Orosz 2007: 78. (idézte: Józsan Lajos – Gulácsy Lajos: *A Kárpátaljai Református Egyház múltja és jelene*. Extra Hungaricum. A hatodik síp antológiája. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp Kiadó, 1992, 156–162.)

során is bizonyosságot nyert az a jelentős funkció, amit a református vallás Kárpátalján betölt. Véleményem szerint az egyháznak nem „veleszületett” joga a társadalmi szerepvállalás és irányítás, de mindezek nélkül a magyarság mind fizikailag, mind pedig identitását tekintve a rohamos elmúlás veszélyének lenne kitéve. Másképp fogalmazva: kárpátaljai magyarságban az egyház tartja a lelket. Elrendelt feladatait ellátni az egyház csak funkcióbővítéssel lehet képes. *„Az egyház lényegéből adódóan vagy sem, küldetésüdtudatból vagy sem, a református egyház a társadalmi élet szinte minden területén szerepet vállal”* (Sütő kötetünk 4. fejezetében). Kárpátalján a református egyház társadalmi elkötelezettségével – azzal a tevékenységével, hogy óvodákat és iskolákat működtet, szociális, oktatási és kulturális programokat futtat –, az állam helyébe lépve annak válláról terheket vesz le, amit az ukrán állam széles vigyorral az arcán vesz tudomásul.

„Ezután a szükséghelyzet szülte, hogy létrejött a Kárpát-medencei Református Oktatási Alap.²² Mert Kárpátalján például, Felvidéken úgyszintén, az egyházi iskolák nem kapják meg azt a kellő támogatást. Főleg magyar iskolák.” (i-6)

A kárpátaljai magyar identitás őrzését segíti a kárpát-medencei református egyházak politikai határok feletti egységbe szervezése.

„Az egységes Magyar Református Egyház újraalapításának gondolata egy közös Református Egyházi Alaptörvény megalkotása révén a Generális Konvent 2005. július 7–8-i debreceni ülésén merült fel. A magyar református egyház határon átívelő jellegét bizonyítandó 2009. május 22-én Debrecenben az Alkotmány elfogadásával megalakult az egységes Magyar Református Egyház a magyarországi református egyházkerületek, az erdélyi, a királyhágó-melléki, délvidéki és kárpátaljai magyar református egyházrészek egyesítésével. A zsinat ülésén az egyes egyházrészek alkotmányjogi egységét mondták ki.” (Sütő kötetünk 4. fejezetében)

A lélekben élő határ teljes lebontásának esélye csekély, de azt gyengítheti a vallási összetartozás, mint a magyarságtudat kifejezésének egyik legfontosabb eszköze. A református egyháznak a magyar nemzettudat megőrzésében vállalt elrendeltetéséről bizonyosságot adhat egy megfordított képlet is, amely nem a vallás kötőerejét példázza, hanem, az annak elvesztésével járó következményeket.

„És ahogyan a felekezeti hovatartozás öntudata csökken, és ez mindenütt, ahogyan mondtad korrodálódik egy kicsit a vallásossága, így egy lépcsőfokkal kevesebb van, amin át kell lépni ahhoz, hogy ő egy idegen nyelvűvel kössön házasságot, mert már az idegen vallás őt nem akadályozza, mert nincs ilyen. És ez a nagyobb veszély, amikor már a gyerekek nem tanulnak meg magyarul írni, olvasni.” (i-6)

Amikor tehát a vallási kötőanyag kioldódik, vele együtt oldódik fel a nemzettudat is.

„S a kulturális határok azok tolnak lefele, szépen keletről nyugat felé azért, tehát ők azért jönnek, mert itt jobb az élet. Nem azért, mert ők bántani akarnak bennünket. Mi pedig ki vagyunk téve annak, hogy

²² <http://www.reformatus.hu/mutat/6122/> (utolsó letöltés: 2014. 12. 14.)

összekeveredünk, és ha nincs meg az öntudatossága, a vallásos öntudatossága, a nemzeti öntudatossága, akkor ezt meg is teszi. Tehát az én meglátásom szerint ez a nagyobb veszély. A kulturális.” (i-6)

De nem kizárólag a vázolt tények, társadalmi szerepfelfogása és kohéziós (identitásmegetartó) ereje miatt érdemes az egyházat kiemelten támogatni. A kettős állampolgársággal járó magyarországi szavazati jog gyakorlásának lehetőségét alapul véve a református egyház kiemelt támogatása a politika részéről sem volna elhibázott lépés.

Összefoglalás

Tanulmányom a Beregszász környékén élő kárpátaljai magyarság anyaországgal való, ahhoz fűződő kapcsolatait volt hivatott bemutatni. Arra tettem kísérletet, hogy a kárpátaljai és a magyarországi magyarok közötti kapcsolattartás formáit feltérképezzem, illetve a pusztán számok, adatok mögött meghúzódó, a kapcsolattartást befolyásoló tényezőket lehetőségeimhez mérten feltárjam. A kapcsolatokat történetileg három szakaszra bontottam, ezek nagyjából a politikai folyamatokat tükrözik. Az első, a szocializmus időszaka a brezsnyevi érától kezdve a független Ukrajna 1991-es kikiáltásáig tehető, a második kapcsolatokat befolyásoló szakasz 1991-től egészen a vízumkényszer 2003-as (amely Magyarország Európai Unióba való belépésének feltétele volt) bevezetéséig tart – ez a kapcsolatok virágkora –, majd az utolsó időszak immár az ukrán állampolgárok részére vízumkötelezettséggel járó, mai napig tartó szakasz, ami újabb nehézségeket hozott a magyarok közötti rokoni és gazdasági kapcsolatokban. Ezután áttekintettem az anyaország felőli érdeklődést Kárpátalja irányába (a helybéli értelmiség véleménye alapján), amely kis mértékben fokozódik, köszönhetően a kárpátaljai határ menti falvak lassú öntudatra ébredésének is (pl. fesztiválok, falusi turizmus serkentése). A helyiek Európai Unióról alkotott képe – enyhén fogalmazva – vegyes. A kialakult, nem túlzottan pozitív véleményt a vízumkényszer bevezetése és az ennek nyomán felerősödött „nem várt rokon” érzet, a beszűkült gazdasági lehetőségek, valamint a közös európai uniós pályázatok körül kialakult visszasságok determinálják. A kettős állampolgárság bevezetése inkább lelki jóvátételt jelent a helyieknek, elsősorban a szimbolikus relevancia domborodott ki a beszélgetésekből, a biztonság, a gazdasági lehetőségek másodlagos szerepet játszanak. A közösségek kapcsolattartásánál fontos szerepet játszik hasonló önazonosságuk. A kárpátaljaiak magyar identitása rendkívül érdekes képet mutat: miközben leválaszt a többségi államtól és a többi nemzetiségtől, ugyanakkor problémamentes együttélést is biztosít velük, nagyon erősen ragaszkodik a magyarsághoz, a nyelvhez, a kultúrához, de egyfajta sajátos, jellegzetes, másmilyen magyarságként definiálja magát.

„Hogyhogyan optimista vagyok? Figyelj, meg kell tennünk, merthogy most sírhatnék, sírhatunk, attól senki nem fog segíteni rajtunk. Megsajnálgatnak, és kész. Van ez a kárpátaljai magyar mentalitás, amit azért az anyaország nevelt ki, hogy van egy kereszt a hátad mögött, felugrasz a keresztre és akkor sírsz. Ez nem kereszt, ez nem, ezzel nem érünk el semmit. Meg kell próbálnunk az ukrán közegben megélni, vagy el kell menni Magyarországra. Ennyi. Ilyen választásunk van.” (i-4)

Egyik beszélgetőtársam vélekedése szerint a magyarságnak jó, ha száz éve van még Kárpátalján. A jóslat remélhetőleg nem válik be.

Irodalom²³

A magyarországi vízumkérelem feltételeiről: http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/Beregovo/hu/Konzuliinfo/taj_nemzeti_vizum_kerelem.htm; http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/Beregovo/hu/Konzuliinfo/vizumkerelmezes_feltetelei_20100405.htm

Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.) (2010): *Kárpátalja 1919–2009*. Történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. http://www.academia.edu/5917288/Fedinec_Csilla_Vehes_Mikola_f%C5%91szerk._K%C3%A1rp%C3%A1talja_1919_2009_t%C3%B6rt%C3%A9nelem_politika_kult%C3%BAra_Budapest_2010_full_text

Losonczi Ágnes (2005): *Sorsba fordult történelem*. Budapest: Holnap Kiadó Kft..

Orosz Ildikó (2007): *A függetlenségtől a narancsos forradalomig*. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005). Ungvár: PoliPrint Kft.

Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György – Poór János – Várhalmi Zoltán (2007): *Nemzeti érzés és európai identitás*. Budapest: Arktisz Kiadó – Balassi Kiadó.

²³ Az interneten elérhető hivatkozások utolsó letöltésének dátuma a kézirat lezárásának időpontja: 2014. 12. 14.